

Eski Türkiye Türkçesi Ağzları Üzerine

Mehmet Dursun Erdem*
(Erzincan)

0. Bu bildirimizde ağız özelliklerini içinde barındırdığını düşündüğümüz metinlerden hareketle tarihi ağızlar üzerine biraz düşünmek istiyoruz.

Her yazı dilinin başlangıçta bir veya birkaç ağız (dialect)¹ temel alarak meydana gelir.² Dolayısıyla Eski Türkiye Türkçesi³ (ETT) yazı dili⁴

---

* Erzincan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, mdursunerdem@gmail.com

¹ Demir'e göre dil coğrafyası incelemeleri için kullanılacak bir terim olarak ağız; "Aynı kökenden geldiği üst sistem durumundaki bir standart dile bağlı, doğal olarak ortaya çıkmış; aile ve dost çevresinde, iş yerlerinde, okuryazarlığı az, bulunduğu bölgeden uzun süre ayrı kalmamış insanlarca sözlü iletişimde dilin başka türleriyle karşı karşıya gelme oranına göre değişen biçimde kullanılan, resmi ortamlarda kullanılmasından kaçınılan, yazılı bir gelenek oluşturamamış, iletişim alanı sınırlı, bağlı olduğu üst sistemden dilin her alanında karşılıklı anlaşmanın korunacağı oranda ayrılabilen, prestiji standart dile göre daha az yerel konuşma biçimleridir (Demir 2002:114)."

² Bir dil coğrafyasının yönetim, ticaret, siyaset, bilim ve edebiyat merkezi durumunda olan şehrinin ya da bölgesinin ağızı, genellikle yaygınlaşır, diğer ağız bölgelerinin mensuplarınca da benimsenir ve toplumun ortak dili hâline gelir (Buran 2002: 97). Dil bilimi araştırmalarına göre, her yazı dili, bir ağız temeline dayanır; yani başlangıçta o lehçenin bir ağız durumundadır. Diğer ağızlardan farklı tarafı, kültür ve siyaset merkezlerinde yaşayanlar tarafından kullanıldığı için statü kazanmış olması ya da herhangi bir sebeple imtiyazlı bir konumda bulunmasıdır (Karanhan 2000).

³ Aslında bu isim hususunda Türkologlar arasında farklı görüşler mevcuttur. Kimi araştırmacılar bu döneme Eski Türkiye Türkçesi demeyi tercih ederken (Özkan 2000, Korkmaz 1995, Şahin 2003, Gülsevin-Boz 2004), bazı Türkologlar da Eski Türkiye Türkçesi demeyi tercih etmektedirler (bk. Timurtaş 1994, Develi 2002a-2002b).

de meydana gelirken konuşulan ağızlardan birini veya birkaçını kendisine esas alarak teşekkül etmiştir. Günümüze ulaşan eserlerden yola çıkarak takip edebildiğimiz bu dönem dilinin standart dışı verileri bizi Tarihi Türkiye Türkçesi ağızlarını anlamada yardımcı olacaktır.

Her yazı dili bir ağıza veya ağızlara dayandığına göre (Karahan 2000:1), ETT yazı dili hangi ağıza veya ağızlara dayanmaktadır? Bu konuda yapılan bazı çalışmalarda ETT ağızlarına yönelik çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Bunun yanında aynı ağız grubu içinde tanımlanan eserler biraz araştırıldığında yine bugünkü anlamda bir standartlaşma olmadığı görülür.⁵ Aynı ağız grubu içindeki farklılaşmaların kaynağı olarak yazarın eğitim durumu, eseri yazma amacı ve hedef kitlesi, müstensihinin eserin dili üzerindeki etkisi gibi kişisel tercihler gösterilebilir. Yine Eski Türkiye Türkçesi (13-15. yy.) döneminde sistemli, tek elden ve özgün eğitim anlayışının olmaması, siyasi parçalanmışlık gibi sebepler bu farklılaşmada çok önemli rol oynar.

1. Tarihi Oğuz Türkçesi ağızlarını iki yolla tespit edebiliriz:

a. Günümüz ağızlarından yola çıkarak arkaik verilerden hareketle tarihi ağızlar hakkında bilgi edinmek. Bunu yapabilmek için tabii ki başta 13. yüzyıldan bu yana göçleri iyi araştırmak, hangi boyun nereye yerleştiğini iyi tespit etmek gerekir. Dolayısıyla günümüzden geriye yönelik bir çalışma metodu düşünülebilir. Günümüz ağızlarına bakıldığında bazen

⁴ Tarihsel metinler için her ne kadar yazı dili ifadesi biraz iddialı olsa da biz yazımızda bu terimi günümüzdeki anlamıyla değil, bazen ancak bir örneği bulunan ve yazıya geçmeyi başarmış ağızlar için kullandık.

⁵ “ETT döneminde standart dil yoktur” gibi elbette bir iddiamız olamaz, ancak araştırmalar göstermektedir ki, bu dönem genel kabul görmüş yazı dilini “standart” terimiyle karşılasak da bugünkü anlamda bir “standartlaşma” mevcut değildir. Bunun yanında ETT dönemi için genelde kabul edilebilir ortak dilsel normlar (belki standart dil) oluşturulmaya ve eserlerin büyük bir kısmı, az veya çok farklılıklarına rağmen, bu ortak dilsel normlara göre yazılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla ilk eserlerden başlayarak 19.yy.ın başlarına kadar yazılan eserlerin fonetik ve morfolojik bakımdan bazı farklılıklara sahip olduğu ve hepsini, ETT döneminde oluşmaya başlayıp 17. yy.da olgunlaşan standart dille izah etmenin mümkün olmayacağı görülmektedir. Kaldı ki bu dönem yazı dilinin oluşum sürecindeki kaynak ağızların neler olduğu da tartışmalıdır.

çok şaşırtıcı arkaik unsurlarla karşılaşabiliyoruz. Samsun'dan otobüse bindiginizde “Fatsağa gidiserüz” gibi bir cümleyle veya Ordu/ Korgan ilçesinden doktora muayeneye gelen bir yaşlının “seredüye söveldi:dim, hölümüşüm, haspirin işdim saaltmadı” gibi ifadelerle karşılaştığınızda bazen ağızların çok ileri boyutta arkaik özelliklere sahip olduğunu şaşırarak görüyorsunuz.¹ Bugünkü yerleşimlerin 13. yüzyıla kadar ne gibi göç hareketlerinde bulunduğu doğru tespit edilirse, daha önceki yüzyıllarda nerede hangi ağızın yaşadığı geriye dönük bir değerlendirme ile ortaya çıkarılabilir.

b. Diğer bir yöntem ise tarihi metinlerin özellikle alt tabaka ve popüler olmayan eserlerini inceleyerek, eserlerin yazıldığı ağızlar hakkında fonolojik ve morfolojik veriler elde edebiliriz.

2. ETT metinlerine bakıldığında temel karakteristik özellikleri bakımından iki ana ağız grubu karşımıza çıkar. Bunlardan en yaygın olanı Orta Anadolu ağızlarının etkisinde kaleme alınan eserler, öbürü ise o dönem yeni yeni yazı dilinde varlığı hissedilen Azerî ağızıdır. Bu sebeple ETT yazı dilinin hangi ağızdan veya ağızlardan doğduğunu tartışmadan önce, son dönemdeki araştırmalar neticesinde dönemin eserlerinden hareketle hangi ağızların yazı diline sızdığını tespit etmek gerekir. Ayrıca aynı ağızların kaynaklık ettiği eser gruplarında bile yöresel mikro ağız farklılıklarının varlığı gözden kaçmamalıdır. Yani bu dönem aynı yazı dili içerisindeki eserlerde bile kendi arasında yöresel farklar mevcuttur.⁶

⁶ “Oğuzca; İran, Azerbaycan, Irak, Suriye, Anadolu ve Balkanlarda geniş bir sahaya yayılmış olduğu ve Oğuz unsurları her zaman aynı siyasî birlik içinde bulunamadıkları için konuşma dilindeki diyalektlerin zamanla gelişerek nihayet 17.yy.ın sonlarından itibaren birden fazla yazı dili şeklinde teşekkül ettiklerini tespit edebiliyoruz (Develi 2002a:117).” 13.yy.dan sonra kullanılan ETT yazı dilinde gerek fonetik gerekse morfolojik bakımdan farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar, önemsiz ve küçük ayrıntılar olmaktan öte, gayet sistemli ve kendi içlerinde her biri ağız olabilecek niteliktedir. Bugün Anadolu ağızları üzerine yapılan dar saha çalışmalarında bile birkaç ağız karşımıza çıkmaktadır. Nitekim o dönem ana ağız grupları içinde de mikro ağızlar karşımıza çıkması muhtemeldir. Mesela Ordu'nun orta büyüklükteki bir ilçesi olan Aybastı'da ve Samsun'un en küçük ilçelerinden biri olan Asarcık'ta bile bir iki ağız karşımıza çıkar (bk. Aydın 2002, Erdem 2001). ETT dönemi için kullanacağımız Oğuz, Azeri, Kıpçak ağızları gibi ağızların içerisinde de böyle yöresel farklar mevcuttur. Dolayısıyla bu dönem aynı ağız grubunda

Son yapılan araştırmalar bu dönem yazı dilinin sadece bir ağızdan değil fonolojik olarak 3, morfolojik olarak 2 ağızdan teşekköl ettiğini bize açık olarak göstermektedir (Develi 2002a;2002b). Dolayısıyla ilk bakışta ETT yazı dili en az üç ağızdan teşekköl etmiştir ve üç ağıza (lekt) dayanan üç yazı dili karşımıza çıkmıştır. Ancak eserlerin varakları karıřtırıldıķça görölmektedir ki, mesele bununla da bitmemektedir. Bu ağızlar çerçevesinde yazılan kimi eserlerde de aynı ağız grubu içinde daha küçük mikro ağızların etkili olduğu eserler de karşımıza çıkmaktadır. Bu zamana kadar yapılan çalışmalarda ve araştırmalarımız neticesinde dönem ağızlarına ait bazı fonetik ve morfolojik veriler elde edilmiştir:

- 2.1. Ünlü Uzunlukları
- 2.2. Dil Uyumu (ünlü uyumu)
- 2.3. Yuvarlaklaşma temayülü
- 2.4. İlerleyici benzeşme
- 2.5. b-> p- ve c->ç tonsuzlaşması
- 2.6. p->b ve ç->c- tonlulaşması
- 2.7. -k-, -k > -g-, -g değişmesi
- 2.8. Art damak k-> h- değişmesi
- 2.9. Art damak -k-, -k > -h-, -h değişimi.
- 2.10. b-> m- değişmesi
- 2.11. art damaksı n (ñ) sesinin varlığı
- 2.12. gibi/bigi göçüşmesi
- 2.13. -Ip/Up zarf-fiili ve bu zarf-fiilin çekime girmesi
- 2.14. Düz ünlülü bazı eklerin sebep olduğu dudak uyumsuzluğu
- 2.15. +IA eki
- 2.16. -ısar/-iser gelecek zaman eki
- 2.17. +a/+ga yönelme hâli eki, +I/+nI belirtme hâli eki, +dan/+dın ayrılma hâli eki, turur/durur, dağı/takı, i-/er-, bol-/ol- gibi ikili şekiller.

Dönemin popüler eserleri de dâhil olmak üzere, ancak özellikle halka yönelik yazılan birçok metinde bu özelliklere rastlamaktayız ve bu tür eserler incelendiķçe bu listenin genişleyeceğini tahmin ediyoruz. Halk

---

bulunan eserler içinde yöresel, bölgesel farkların bulunabileceği ihtimali asla gözden kaçırılmamalıdır. Bu sebeple tanımlamalar ve sınıflandırmalar bu ağızların bazı genel karakteristik özelliklere göre yapılmıştır.

arasında yazılan metinler dil malzemesi bakımından özellikle dönem ağızları bakımından çok daha önemlidir. Bu tür metinlerin incelenip ortaya konulmasıyla daha tatminkâr ve sınıflandırıcı çalışmalar yapılabilir.

2. 1. Birincil uzun ünlüler ETT döneminde kısalma eğilimine devam etmişlerdir.⁷ Anadolu ağızlarında bu uzunluklar küçümsenmeyecek derecede çoktur. Hatta birincil uzun ünlüler Anadolu ağızlarının sınıflandırılmasında temel kriterlerden biri olarak kabul edilebilir.⁸ Birincil uzun ünlüler sistemli olarak Batı Anadolu ağızlarında kullanılmaktadır. Yine Doğu Karadeniz ağızları da birincil uzun ünlü bakımından zengindir. Orta Anadolu ağızlarında uzun ünlüler yaygın olmayıp, Doğu ve Güneydoğu ağızlarında hiç rastlanmaz. Bu açıdan ETT metinlerine bakıldığında, Hacı Paşa'nın Teshîl'i ilgi çekici bir metindir (bk. Turan 1992). Bu metnin imlâsı ETT döneminde de birincil uzun ünlülerin varlığını bize açıkça gösterir. Yazmada "kelime başı uzun ünlüler için 26, konsonla başlayan ilk hece ünlüleri için 12, kelime sonu ünlüleri için de 9 kelimedede, diğer kelimelerde görülmeyen hatta benzer ses ve şekle sahip başka kelimelerin de hilâfına, uzun ünlüye işaret eden ve Etk., Kşg., modern Türk şiveleriyle öbür ETT metinlerindekiyle benzerlikleriyle desteklenen ünlü imlâları bulunmaktadır." (Turan 1993: 81). Yine aynı metinde bazı eklerde de sistemli uzunluklar tespit edilmiştir (Turan 1993: 81-82). Nitekim aynı konuda araştırma yapan Brendemoen, Çağatay ve Osmanlı şairlerinin şiirlerinde karşılaşılan imâlelerin bir istatistiğini çıkararak, bunlardan etimolojik yönden doğru olan imâlelerin azımsanamayacak ölçüdeki oranlarını ortaya koymuştur.⁹ Bugün, Anadolu ağızlarının bize verdiği bilgilere ba-

⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Erdem 2003, Korkmaz 1995a-1995b-1995c, Brendemoen 1996, Boeschoten 1990, 1996, Tekin 1995-1995b, Ligeti 1942, Tuna 1988.

⁸ Bu konuda yaptığımız son çalışmada ulaşılan sonuçlardan biri de şudur: "Anadolu ağızlarında doğudan batıya gidildikçe birincil uzun ünlülerin de fazlaştığı göze çarpar. Bu durum, Batı Anadolu ağızlarındaki arkaik özelliklerin kendini korumasının bir sonucu olabilir. Nitekim bu bölgede, diğer bölgelere nazaran arkaik unsurlar çok daha fazladır. Birincil uzun ünlüler bu bölgelerde yeni teşekküller olmayıp arkaik özelliklerden biri olarak karşımıza çıkar." (Erdem 2003:107-108).

⁹ Bu konuda Korkmaz ile Doerfer birbirlerinden farklı görüşler bildirmişlerdir. Korkmaz, makalesinde Arap yazısının klişe bir imlâyâya sahip olduğunu belirtmiş,

karak en azından Teshil'in Batı Anadolu ağızları etkisinde yazılmış bir metin olduğunu söyleyebiliriz. Günümüz ağız verilerine bakarak 13-15. yy. larda Orta Anadolu ağızlarında uzun ünlülerin kısalma eğiliminde olduğunu ve bu süreçte epeyce yol aldıklarını söyleyebiliriz. Aksi hâlde, Orta Anadolu ağızlarında günümüzde elde edilen malzemedен çok daha fazla birincil uzun ünlü kelime kalırdı.

2. 2. ETT metinleri ağızları bakımından bir başka kıstas dil uyumudur. Bu konu ETT ve Osmanlı metinlerinde tartışılan bir konudur. Bazı eserlerde dil uyumu gelişmiş durumdayken bazı eserlerde bu durumun hilâfına örnekler ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar uyuma aykırı örneklerin bulunduğu eserlerde uyuma girmiş kelime ve eklerin oranı daha fazlaysa da, uyuma girmeyen kelime ve ekler istisna olarak değerlendirilecek kadar az değildir. “Uyumu bozan örneklerde, art (kalın) ünlü kök ve gövdelere ön (ince) ünlü ekler geldiği gibi, aksine, ön ünlü kelimelere de art ünlü ekler gelebilmektedir: kaç-dükde Gaz. 54a/2; geldiğda Gaz., 64a/10, geldiğlarında Gaz., 26b/18” (bk. Duman 2004:796). Duman, çalışmasında *Nazmu'l-Hilâfiyyat*, Aşık Paşa'nın *Garipname'si*, Kutbeddîn bin Muhammed İznikî'nin *Mukaddime'si*, Abdurrahim Karahisarî'nin *Münyetü'l-Ebrâr ve Gunyetü'l-Ahyâr'ı*, *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehmed Hân*, *İzladi ve Varna Savaşları* gibi eserleri taramış ve bu uyumsuzlukların sadece ETT dönemiyle değil, *Seyâhatnâme*, *Şerh-i Cezi-re-i Mesnevi* gibi Osmanlı dönemi eserlerinde de görüldüğünü belirtmiştir (bk. Duman 2004). Yine Develi de çalışmasında bu dil uyumsuzluğuna değinmiştir (bk. Develi 2002). Bu noktada araştırmalar sürdürüldüğü takdirde birçok eserde farklı örneklere ulaşılabilir. Nitekim ağızlar da bu hususta pek çok örnek sunmaktadır.

Duman, “bugün ağızlardaki örneklerinden de hareketle, eski dönemlerde söz konusu eklerin uyumsuz da kullanıldıklarını, hatta bu uyumsuzluğun standart dil için de söz konusu olabileceğini ifade edebiliriz” demektedir (Duman 2004:796). Ayrıca Anadolu ağızlarındaki dil uyumu-

---

Türklerin bu itibarı imlânın kuruluşundan önceki metinlerinde uzun ünlülerin tespit edilebileceğini söylemiştir. Korkmaz'ın iddialarına ise Doerfer karşı çıkarak, tespit edilen birçok kelimenin aslı ünlü taşımadığını bildirmiştir (Bu konularda ayrıntılı bilgi için bk. Brendemoen, 1996:435-456; Korkmaz 1995b:1995c).

nun durumuna baktığımızda, çok da sağlam bir yapıyla karşılaşmamaktayız. Nitekim Orta Anadolu ağız grubu dışındaki ağızlarda dil uyumunun sağlam olduğu söylenemez. Özellikle Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu (bk. Karahan 1996), Doğu Karadeniz, Trakya ve Balkan (Rumeli) ağızlarında dil uyumun çok gelişmediğini rahatlıkla görebiliriz. Hatta Batı Anadolu ağızlarında bazı durumlarda ilerlemiş olan dil uyumu bazı durumlarda geri kalmış, kimi kelime tabanları ve ekler uyuma girmemiştir (Gülsevin 2002:23) Dil uyumunun gelişerek devam ettiğini düşünürsek 13.yy.da kısmen kalınlık-incelik uyumu bakımından Orta Anadolu ağızlarında bile uyumsuz şekillerin olduğu tahmin edilebilir. Bugünkü ağız verilerinden hareketle dil uyumunun istisnalarının çok olduğu eserleri, kaynak ağız bakımından Orta Anadolu grubunun dışında tutmak gerekir. Bu eserlerin, daha çok Doğu ve Kuzey, kısmen Rumeli ağızlarından etkilendiklerini söyleyebiliriz.

Eski Türkiye Türkçesi Dönemine ait bazı metinlerdeki dil uyumuna aykırı örnekler, bugün Doğu ve Kuzeydoğu grubu Anadolu ağızlarında (Karahan 1996:97-113) ve Trakya ağızlarında biraz daha yoğun olarak görülen uyum dışı kullanımların tarihî şahitleri gibidirler. Bu bakımdan, uyumsuz örnekler barındıran metinlerin, standart (normlaşmış) Eski Türkiye Türkçesi ağzının bir alt ağız grubunu temsil ettiklerini (bk. Develi 2002) ve belki kültürel çevrenin de etkisiyle bugünkü ağız çeşitliliğinin oluşmaya başladığını gösteren örnekler olduklarını söylemek mümkündür (bk. Duman 2004:796).

2. 3. Yuvarlaklaşma temayülü ETT'nin en belirgin özelliklerindendir (bk. Timurtaş 1994). Bu özellik Eski Türkçeden bu döneme kadar gelişimini sürdüren dudak uyumunu bozan bir gelişmeyi yansıtmaktadır. ETT'ndeki bu durumu Brendemoen bir "gerileme" olarak değerlendirirken (Brendemoen 1977-1979:224), Johanson "doğal tepkileme/tepki fenomenleri (reaction phenomena)" teorisiyle izah eder (Johanson 1978-1979: 152). Her ne kadar yuvarlaklaşmanın istisnaları karşımıza çıksa da (bk. Lees 1989: 286) bu temayül ETT'nin genel özelliklerindendir. ETT döneminde bozulan bu dudak uyumunun 18.yy.ın sonlarına doğru düzenli hâle gelmeye başladığı, bazı gramer kitaplarının verileri ışığında görülmek-

tedir (bk. Doerfer 1985¹⁰, Develi 1995: 62, Brendemoen 1977-1979, Car-bognano 1794, Viguier 1790, Özkan 1993: 95).

ETT yazı dilinin en belirgin fonetik özelliği olan yuvarlaklaşma te-mayülü, bugün Orta Anadolu ağızlarının büyük bir kısmında, Karadeniz ağızlarının hemen hemen tamamında ve Doğu Anadolu ağızlarında görül-mektedir (bk. Karahan 2000:5, 1996:16). Bu gruba giren ETT ve Osmanlı metinlerinin kaynak ağızı olarak dönemin Orta Anadolu ağızları gösteri-lebilir.

2. 4. Bir diğer ayırıcı özellik ise kalınlık-incelik bakımından ünlü benzeşmesidir. Bu benzeşme kalınlık incelik uyumunun olmadığı yabancı kelimelerde görülmektedir. Haste > hasta, biraz > birez gibi (Karahan 2000:5). Bu özellik ağızlar için de ayırıcıdır. Doğu Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ağızlarında gerileyici benzeşme hâkimdir. Orta ve Batı Karadeniz, Orta Anadolu, Batı Anadolu ağızlarında ilerleyici ben-zeşme hâkimdir (Karahan 1996:3-8). biraz > birez (Kitâb-ı Gunyâ 165b/10), dünya > dünye (Mecmuatu'n-Nezair 43/4-1).

2. 5. ETT metinlerinde genelde görülmeyen bir diğer ses değişimi b>p ve c>ç tonsuzlaşmasıdır. “*pak-*, *paka*, (bakmak), *pal* (bal), *pañla-* (<banla-), *penüm* (benim); *çam* (câm) *çân* (cân), *çanavar* (cân-âver), *Çebrayil* (Cebrâ'il)” gibi. Bu ses değişimi Kutbeddin İznikî'nin *Mukad-dime fi İlmi'l-İbâdât*, Tursun Fakih'in *Gazavatnâme* adlı eserlerinde be-lirgin olarak karşımıza çıkmaktadır (bk. Develi 2004a). Yine bu ses deği-şimi Müseyyeb-nâme'de de sistemli olarak görmekteyiz (Erdem 2007): *paş*, *paşla-*, *pahâdır*, *paç-*, *paçır*, *pâki*, *pârigâh*, *pâri*, *pâ-safâ*, *pâtil*, *pay-raq*, *pedir*, *perk*, *pileg*, *pire*, *pölük*, *kapül*, *müpârek*, *ruhpan*, *sapâh*, *tapan*, *yapan*, *çāsūs*, *çihân*, *çüş*, *hiçiv*, *sançaç* (Erdem 2007;59-60). Bu metinlere ise daha çok Batı Türkiye (ve belki Balkanlar) ağızları kaynaklık etmiş

10

Makalenin konusu gereği bu maddeyi çok fazla derinlemesine ele almaktan kaçın-dık. Doerfer, “Osmanlı Öncesi (Eski Anadolu Türkçesi) Metinlerinde Birinci He-ce Dışındaki Ünlü Uyumu” olarak çevirebileceğimiz bu kitapta 2.4.14.te de bah-settiğimiz birçok sözcük ve çekim eklerindeki ünlü uyumunu araştırıp ETT döne-mi eserlerinden yola çıkarak ağızlarla ilgili verilerle birleştirdiği araştırma sonu-çlarını haritalarla somutlaştırarak Anadolu'nun farklı ağızlarıyla karşılaştırmıştır (Doerfer 1985).

olabilir. Bu açıdan Doğu Karadeniz ağızları ile Balkan Türk ağızlarının bazı noktalarda benzer özelliklere sahip olduğunu görmekteyiz. Yine Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bazı ağızlar da bu özelliğe sahiptirler (Develi 2004a).

2. 6. ETT metinlerinde yine bahsettiğimiz tonsuzlaşmalara karşılık $p > b$ ve $\ç > c$ tonlulaşmaları da karşımıza çıkar. Ancak bu tonlulaşmalar genelde hızlı yazım sebebiyle müstensihlerin bir tercihi olarak ETT imlası olarak kabul edilir ve *be* ve *cim* harfleriyle yazılan karakterler gerekiyorsa *p* ve *\ç* olarak okunurlar. Ancak bu imlanın her eserde uygulanmasının bazı dilsel verileri görmezden gelmek olabileceği kanaatindeyiz. Nitekim tonsuzlaşma örneklerine sistemli olarak rastladığımız Müseyyeb-nâme'de, tonlulaşma örneklerine de rastlanmaktadır. $P > b$ tonlulaşması için *bişür-*, *behlüvan*, *bek*, *buñar*, *bāymāl*, *belid*, *berakende*, *bertāb*, *beydā*, *çıblak*, *debren-*, *kob-*, *öb-*, *tobrağ*, *yabrağ*, *ib* (Erdem 2007;55-64) örneklerini gösterebiliriz. $\Ç > c$ tonlulaşması için ise *cadır*, *cağır-*, *cāk*, *cağ-*, *cal-*, *calış-*, *cavuş*, *cehār*, *cek-*, *cekiç*, *ceri*, *cevir-*, *cevre*, *cık-*, *cok*, *cul*, *cün*, *bic-*, *bircok*, *elci*, *gec-*, *gic-*, *hancer*, *ic-*, *icerü*, *ic*, *icinde*, *icün*, *kacan*, *kac-*, *küçük*, *nicün*, *sac-*, *sac*, *ac-*, *ac*, *birkaç*, *hec*, *kac*, *suc*, *üc* ... (Erdem 2007;65)

2. 7. ETT metinlerinin bir kısmında karşımıza çıkan ön damak *-k-*, *-k/-g-*, *-g* değişimi de bizi Batı Anadolu ağızlarına götürmektedir. Artug, bulag (pınar), ocagda, toprag, bergitmemeg, bildürdüg, dimeg, itmeg vb. bu tür ses değişimleri Kutbeddin İznikî'nin *Mukaddime fi İlmi'l-İbâdât ve Emîr Hidâyetullah Divânı* gibi eserlerde karşımıza çıkar (Develi 2004a). Müseyyename: *ayağ*, *bıçağ*, *bileg*, *bucağ*, *çiğ*, *delüg*, *eteg* gibi. (Erdem 2007) Ancak bu özellik Batı Anadolu ağızlarının belirgin özelliği olan (Gülsevin 2002:36; Korkmaz 1994b, 1994c) tonlulaşma, Samsun/Alaçam ağızında da görülmektedir. “toprag, ocag, avugat, hagigat, bildürmeg, işmeg (içmek)” gibi.

2. 8. Art damak *-k-*, *-k > -h-*, *-h* değişimi Eski Türkiye Türkçesini önceki yazı dillerinden ayıran önemli bir özelliktir. *Yahşı*, *yohsul*, *korhu*, *konmah* gibi. (Karahana 2000). Bu değişim Orta Anadolu ağızlarının da karakteristik özelliklerindedir. Diğer bölge ağızlarında ise sistemli değil-

dir. O halde bu değişimin sistemli olarak meydana geldiği metinler muhtemelen Orta Anadolu ağızlarıyla ilişkilidir.

2. 9. Art damak k- > h- değişimi ETT’nde bazı eserlerde karşımıza çıkan değişimlendendir. *haçan* (<kaçan), *hamu* (<kamu), *haç-* (<kaç-), *hamu* (<kamu), *hancası* (kancası) (Korkmaz 2004:2026) gibi. Bu art damak k- sesi kelime başında daha çok Azerî ağızlarında h- sesine dönüşmektedir. Bu sebeple bu değişimlerin olduğu metinler Azerî şivesi etkisinde yazılan metinlerdir. Bu tür metinlere en iyi örnek *Hidayetullah Divanı*’dır.

2. 10. Bazı ETT dönemi eserlerinde b- > m- değişimi görülmektedir. Oysa ETT eserlerinin büyük bir çoğunluğu bu değişimin b- tarafındadır. Bu farklı durum Azerî şivesinin bir özelliğidir. Bu dönem Azerî şivesi yavaş yavaş oluşmaya başlamış ve yazı dilinde de kendisini göstermiştir. Bu eserler daha çok Azerî ağızları etkisinde kaleme alınmış olup, kaynak bakımından Anadolu ağızlarının büyük bir kısmından uzaktırlar. *Ben > men*, *baña > maña*, *bin > miñ*, *bin- > min-* gibi kelimelerde bu Azerî etkisi belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır. Dede Korkud Kitabı ile Fuzulî, Nesimî, Ruşenî ve Aşkî, Emir Hidâyetullah gibi yazarlar ve eserleri, bu etki dahilinde değerlendirilebilir.

2. 11. ETT’nin bir başka önemli özelliği art damaksıl n (ñ) sesidir. Bu ses ETT metinlerinde çok yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. “*biñ*, *baña*, *añaru*, *añıl*” gibi (bk. Demirtaş 2003 vd.). Bu ses Orta ve Batı Anadolu ile Orta ve Batı Karadeniz’de yoğun bir şekilde tespit edilmiştir. “*baña*, *deñiz*, *veriyon*, *iñilti*” (bk. Karahan 1996).

2. 12. “gibi/bigî” göçüşmesinde ETT eserlerinin büyük bir bölümü “gibi” tarafındadır. Ancak Azerî ağzı etkisinde yazılan bazı eserlerde bu durum “bigî” tarafındadır. Bu eserler de kaynağını Azerî ağızlarından alırlar. “bigî” *Dede Korkud*, *Dastân-ı Ahmed Haramî*, *Işkname*, *Fuzulî*, *Nesimî*, *Hatayî* gibi birçok eserde karşımıza çıkar.

2. 13. ETT dönemine ait bazı metinlerde *-Ip/-Up* zarf fiil eki çekime girerek geçmiş zaman işlevi ile kullanılmaktadır. Akkoyunlu devleti sınırları içinde yazılan ve ETT kelime hazinesiyle koşutluk gösteren *Hidâyetullah Beg Divanı*’nda bu özellik belirgin olarak tespit edilmektedir. *Düşün-üp-dür* “düşünmüştür”, *gaç-ıp-san* “kaçmışsın”, *gel-ip-di* “gelmiştir”, *yitiş-ip-ler* “yetişmişler” gibi (bk. Korkmaz 2004:2033). Bu özellik bir kı-

sım metinlerin yanında son zamanlarda tespit ettiğimiz Oflu Bilal'in Yusuf u Züleyha adlı mesnevisinin nüshalarında belirgin olarak karşımıza çıkar. Bugün *-ip/-if* zarf-fili, Doğu Anadolu ağzlarında *tur-* yardımcı fiili aracılığı ile zaman kavramı kazanarak kullanılmaktadırlar (bk. Zülfikar 1992). Bu sebeple Korkmaz (2004:2033) "bugün Doğu, Kuzeydoğu ve Güneydoğu Anadolu ağzlarındaki bazı şekiller *Hidâyetullah Divanı*'ndaki bazı şekillerle karşılaştırıldığında, Akkoyunlu Devleti'nin temelini oluşturan Bayındır boyu ağzının bölgenin ağız yapısına önemli katkılar yaptığı görülmektedir" demektedir. Ancak bugünkü verilere bakarak bu eseri Azerî ağız sınıfına dâhil etmek daha kolaydır. Çünkü Korkmaz'ın bahsettiği örnek Azerî sahası metinlerinin temel karakteristik özelliklerindedir (bk. Develi 2004). Bu anlamda Doğu ve Kuzey Anadolu ağzlarında Azerî şivesine yakınlıklar görülebilir.

2. 14. ETT döneminde bazı düz ünlülü kelime ve ekler (3. şahıs iyelik eki, 3. Şahıs belirli geçmiş zaman eki, belirtme hâli eki vb.) yuvarlak ünlülü tabanlarda dudak uyumunu bozmuştur. Karahan'a göre bu durum ya Doğu Türkçesinin tesiriyle ya da imlâ kalıplaşması yoluyla olmuştur. Bahsedilen özellik Doğu Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da vardır. Ancak düz ünlülü kelime ve eklerin dudak uyumunu bozması, böyle eserlerin Doğu Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ağzlarıyla yazıldığını göstermez. Dile getirilen fonetik olayda ağızlardan çok Doğu Türkçesinin rolü vardır. Bu tip bazı eklerin, kelime kökü ne olursa olsun düz ünlü taşımaları, imlâlarının son zamanlara kadar kalıplaşmış olarak devam etmesi, bu düz oluşunun bir fonetik özellik olduğu kadar bir imlâ meselesi olduğunu da göstermektedir (bk. Timurtaş 1977:36). Meselâ, Saltukname'de: arkuru (Gabain) > arkurı (B12a-6), boşük, büşük > beşük B80b-14, büt- > bit-, bitürdi B2b-10, kötü > kötü (Meninski) B77a-16 Aksu 2002. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Doerfer 1985).

2. 15. +IA zarf yapım eki¹¹ de metinlerin sınıflandırılması bakımından bir ölçü olabilir. Duman'ın son zamanlarda bu ek üzerine yaptığı ça-

¹¹ Burada kastedilen ek, köken ve işlev olarak *ile* (> +IA) edatından tamamen farklı, bazı isim ve sıfatlara getirilerek zarf fonksiyonunda kelimeler türeten +IA ekidir. Örnek: dün-dünle, tañ-tañla, öğ+le vs.

lışma, bize, dönemin metin-ağız ilişkisine farklı bir yaklaşım imkânı sunmaktadır. Nitekim “münferit örneklerine Eski Türkçe’de de rastlanan +*LA* zarf yapım eki Eski Türkiye Türkçesi devresinde belli eserlerde kullanım yaygınlığı kazanmış, bir yapım ekinden çok kelimeleri zarf görevine sokan çekim eki görüntüsüne girmiştir” (Duman 2002). ETT döneminde çok yaygın olmayan bu ek bazı eserlerde işlek olarak karşımıza çıkmaktadır (bk. Duman 2002; Tulum 1993; Önler 1996). +*LA* eki ETT dönemi eserlerinde pek işlek değildir. Ekin Eski Türkçe devresi de dâhil olmak üzere kullanım alanı bir kaç kelimeyle sınırlı olduğu görünmektedir.¹² Ancak Celâleddin Hızır’ın *Müntehab-ı Şifâ* (Önler 1990; 1999) ve *Teshil* (Turan 1992; 1993), İshak bin Murad’ın *Edviye-i Müfredde*, başta olmak üzere Manyaslı Mahmud’un *Kemâliye* (Yelten 1993) adlı eserinde de bu eke işlek olarak rastlanmaktadır. Duman “*Edviye-i Müfredde* Gerede’de, *Münyetü’l-Ebrâr İznik*’te yazılmışlar. *Mukaddime* de muhtemelen İznik’te yazılmış olmalı” demektedir (Duman 2002). Aynı özellikleri taşıyan öbür eserlerin ise nerede yazıldıkları belli değildir. Zaten günümüz ağız verileriyle destekleyemediğimiz bu morfolojik özelliğin nerede ve kimin tarafından yazıldığı birinci derecede önemli olmadığı gibi, müstensihlerin de ağız özelliklerinin karışması ihtimal dâhilindedir. Ayrıca bahsi geçen eserlerin ortak noktaları olduğu gibi farklı özelliklere de sahip olmaları ayrı bir sorundur. O hâlde, “Eski Türkiye Türkçesi devresi için söylemek gerekirse, eserin dil özelliğini oluşturan amil daha çok müellifin veya müstensihlin bağlı olduğu ağız özelliğidir denebilir” (Duman 2002). Yine “*birle*, *tañla*, *tünle* gibi pek çok eserde sıklıkla rastlanabilen kelimelerden başka, bütünüyle Eski Türkiye Türkçesi devresine ait eserlerde görülmediğine göre, +*LA*’yı çekim eki sıklığında bulunduranlar, bu evrede belli ağız bölgelerini temsil eden eserler olarak bir araya getirilebilirler” (Duman 2002).¹³

¹² “Nitekim *bile* (<bir+le), *öğle* (<öd+le) gibi kelimelerde kalıntısı devam edegelen +*LA*, Eski Türkiye Türkçesi dışındaki devrelerde ve Batı Türkçesi dışındaki alanlarda belli kelimelerde kalıplaşmış (ölü) bir yapım eki görüntüsündedir” (Duman 2002).

¹³ Bu eserler kendi içinde tarihî Anadolu Türk ağız gruplarından birini temsil etmektedir. Ancak +*LA* ekiyle öne çıkan ve bu yönüyle öbür ağızlardan ayrılan bir ağız

2. 16. -isar/-iser ekini bünyesinde yaşatan metinler de aslında Tarihi Türkiye Türkçesi ağızları bakımından bize bazı ağızların 13.-15. yüzyıla ait arkaik morfolojik unsurları yoğun ve işlek olarak içlerinde barındırdıklarını göstermektedir. Futuhî, 17.yy. şairlerindedir. Şairin Edirmeli olduğu yolunda çoğunluğun ittifakı vardır. *Futuhî*'nin, *Divân-ı Futûhî*, *Enisü'l-Guzât* ve *Tuhfetü'l-Mecâlis* adlı eserlerine ulaşılmıştır. Şairin divanında gelecek zaman çekimi bulunamamıştır.¹⁴ Ancak *Tuhfetü'l-Mecâlis* ve *Enisü'l-Guzât* adlı eserlerinde gelecek zaman çekiminde yoğun olarak -isar/-iser eki kullanılmıştır. -ecek/-acak ekine hiç rastlanılmamıştır. Oysa 17. yy.ın diğer eserleri incelendiğinde artık bu yüzyılın standart yazı dilinde -IsAr eki yerine -AcAk ekinin kullanıldığını görmekteyiz. Bununla birlikte şairin *Tuhfetü'l-Mecâlis* ve *Enisü'l-Guzât* adlı eserleri biraz daha halka yönelik yazılan eserler niteliğindedir. Dolayısıyla standart yazı dilinde olmayan bu durumu, ancak şairin ağız özelliklerinde devam eden arkaik bir unsurla izah edebiliriz. Yine 18. yüzyıl metni olan Oflu Bilal'in Yusuf u Züleyha'sında bu eke yoğun olarak rastlamaktayız. Osmanlı dönemi eserleri bu açıdan bakıldığında arkaik olan bu eki devam ettiren ağızların etkisinde yazılmış eserler de bir grup olarak değerlendirilebileceği görüşündeyiz.

---

maalesef günümüze dek varlığını sürdürememiş, +IA eki ağızlarda birkaç kelimede kalıplaşmış olarak varlığını koruyabilmiştir. Bu sebeple Duman'ın bahsettiği özelliğe sahip metinlerin kaynak ağzını, günümüz Anadolu ağızlarına bakarak, en azından halihazırdakileri göz önünde bulundurarak söylemek mümkün değildir. Ancak metinlerdeki başka özelliklerden yola çıkarak tahminde bulunabiliriz. Bu tahminin isabet derecesinin de epeyce tartışmalı olduğunu açıktır. Mesela, önceki bölümde *Teshil*'in birincil uzun ünlüler sebebiyle (Turan 1993) Batı Anadolu Ağızları grubuna dahil edilebileceğini belirtmiştik. +IA ekinin *Teshil*'de de kullanılması, bu özelliği taşıyan metinlerin de aynı ağız grubundan olduğunu gösterebilir. Nitekim Batı Anadolu ağızlarının birçok hususta arkaik unsurları koruma kabiliyeti, bu metinlerin de -kanaatimizce- aynı ağız grubundan olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Bununla birlikte doğrudan günümüz ağızları için ayırıcı özellik olmadığından irtibatlandırılmayan ancak ETT metinleri açısından ayırıcı bir özellik niteliği taşıyan bu morfolojik özellik, tarihî Anadolu ağızlarıyla ilgili bilgi vermesi açısından çok önemlidir.

¹⁴ Genel olarak divanlara baktığımızda en az kullanılan kip, gelecek zaman kipidir. Çoğu divanda gelecek zaman kipi hemen hemen hiç kullanılmaz. Gazel ve kasidenin içeriğiyle ilişkili olan bu duruma Futuhî'nin divanında da rastlıyoruz.

2. 17. +a/+ga yönelme hâli eki, +I/+nI belirtme hâli eki, +dan/+dın ayrılma hâli eki, turur/durur, dağı/takı, i-/er-, bol-/ol- gibi ikili şekiller daha çok *karışık dilli* veya *olga bolga dili* olarak tanımlanan eserler grubunda karşımıza çıkan dil özellikleridir. Bu eserler hakkında bazı Türkologlar, Eski veya Orta Türkçe yazı dilinden Eski Türkiye Türkçesi yazı diline geçişi yansıtan eserler olduğunu belirtmektedirler (bk. Arat 1960; Korkmaz 1994a, 1968, 1973; Mansuroğlu 1960; Buluç 1955; Canpolat 1967). Bunun yanında bu tür eserlerin yeni yazı dilinin gelişimiyle ilgili olmayıp, Doğu Türkçesi konuşan bilginlerin Batıya göç etmesi ve dillerindeki karışmanın sonucu oluştuğunu belirtenler de olmuştur (Tekin 1974). Yine son zamanlarda yapılan çalışmalarda bu özellikleri taşıyan kimi eserlerin Eski Türkiye Türkçesi içinde yerel ağızların yazı diline karışması sonucu oluşabileceği ileri sürülmüştür (bk. Develi 1998). Her ağız grubunda ikili şekillerin bulunabileceği ve yazı dilinin oluşumu sırasında birçok ağızlardan etkilendiği göz önünde tutulursa *karışık dilli* ifadesinin neyi karşıladığı ve neyi, neden ayırmayı amaçladığı çok da açık değildir. *Karışık dilli* eserler, bazen Doğu Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi, bazen de Kıpçak Türkçesi ve Eski Türkiye Türkçesi dil özelliklerinin karışık olarak bulunmasını ifade etmektedir. Bu tanımlama bazı metinler için uygun olsa da bazı metinler için uygun değildir (bk. Develi 1998:64). Bu gibi bazı karışık dil özellikleri taşıyan metinlerin Eski Türkiye Türkçesi dil sınırları içerisinde yer alan bir ağız grubuna ait olabileceği ihtimali gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim *Ali*'nin *Kıssa-i Yusuf* u, *Kitâb-ı Gunyâ* ve Develi'nin yayımladığı *Fatiha Tefsiri* bu tür eserler grubuna girer. Hatta *Behçetü'l-Hadâ'ik* ve *Feraiz Kitabı* bu açıdan bir kez daha değerlendirilebilir. Bu tür eserlerde ol-/bol-, dağı/takı, durur/turur, er-/i-, +A/+GA, +I/+nI, +DAn/DIn gibi fonolojik ve morfolojik ikili şekiller bir arada kullanılmaktadır.

Develi, Doğu (veya Kuzey) Türkçesi özelliklerine sahip olan *Fatiha Tefsiri* hakkında, bu eserin ferdî bir dil karışmasından ziyade genelleşmiş bir ağız özelliği olduğunu tahmin etmiş ve eserdeki dilin Oğuz-Kıpçak kavimlerinin bir arada yaşadığı bölgelerde konuşulan ağızlardan biri olduğunu ileri sürmüştür (1998:67). Yine *Kıssa-i Yusuf* da pek çok açıdan Türkiye Oğuzcasının özelliklerini taşımaktadır. Kıpçakçanın *köp* 'çok' sı-

fatı yerine *çok*, *öz* zamiri yerine *gendü*, *tap-* yerine *bul-*, kullanılması gibi leksik özellikler; yaygınlaşmış $b > v$ (*vir-*, *var*), $b > \emptyset$ (*bol->ol-*) veya $b < m$ (*ben*, *biñ*), gelişmeleri gibi ses özellikleri vs. bilhassa Kaşgarî'nin Oğuzcayı Hakaniye şivesinden ayıran karakteristik özellikler arasında saydığı -*DACI* sıfat-fiilinin *Kıssa-i Yusuf*'ta gelecek zaman teşkilinde kullanılması, bu eserin dilinin Oğuzca veya Oğuz-Kıpçakça olarak tanımlanması düşüncesini desteklemektedir (Develi 1998:66).¹⁵

Çalışmamıza esas aldığımız bu dil ölçütleriyle birlikte, bu ölçütlerin karşılığı olan ağızları “**acaba?**” sorusunu da sorarak şöyle sınıflandırabiliriz:

1. ağız grubu: ETT metinlerinin genelinde görülen yuvarlaklaşma temayülü, ilerleyici benzeşme, art damak -k-, -k > -h-, -h değişmesi ve art damaksıl n (ñ) sesinin varlığı gibi özellikler görülmektedir. Bu özelliklere

¹⁵ ETT metinlerine bakıldığında bazı eserlerde karşımıza yoğun olarak çıkan bu Kıpçakça özelliklerini Doğu (veya Kuzey) Türkçesinde aramak yerine Anadolu'da Oğuz Türkçesi sınırları içinde aramak gerekir. Çünkü erken zamanlardan itibaren Karadeniz başta olmak üzere Anadolu'ya Kıpçak göçlerinin varlığı Gürcü kayıtlarıyla tespit edilmiştir (bk. Allen 1971:52; Togan 1981:258; Telliöğlü 2004:30-31; 2005:2). Malazgirt zaferinden sonra başlayan hızlı göç dalgası XI. yy.dan itibaren ikinci bir Türk göçü ile devam etmiştir. Bu göç, Gürcistan üzerinden Batıya yayılan Kıpçaklar'ın Anadolu'ya gelmesi ile olmuştur (Telliöğlü 2005:7). Bu anlamda Oğuz ve Kıpçak unsurlarının yüzyılları alan bir süreçte karışıp katışmış olduğunu ve yöresel ağızların buna göre şekillendiğini tahmin etmek zor değildir. Bu anlamda, eski dönemlerdeki karışık dilli eserlerin kaynağını, bu şekilde oluşan yerel ağızlarda aramak da mümkün hâle gelmektedir. Bugün birçok ağızda Kıpçak etkisini görmek mümkündür. Son yapılan çalışmalar Kıpçakçanın sadece Karadeniz ağızlarını değil, az da olsa bütün Anadolu ağızlarını etkilediğini göstermektedir. Aydın'a göre, Anadolu ağızlarındaki bazı c-'li kelimelerin varlığı DS'deki öbür veriler de dikkate alındığında Kıpçak etkisinin yalnızca Karadeniz ağızlarıyla sınırlı olmadığını göstermektedir (Aydın 2005:19). Karadeniz başta olmak üzere birçok ağız çalışmasında Kıpçak dili etkisiyle oluşan yerel ağızlar karşımıza çıkmaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Aydın 2002:56; Gülensoy 1988:129; Ercilasun 1983:146; Gemalmaz 1978:22; Demir 2001:161; Sağır 1995:10; Buran 1997:14; Günşen 2000:174; Eren 1997:92; Kalay 1998:5; Erdem 2001:194 vd. Bu çalışmalar gözden geçirildiğinde Anadolu'nun güneyi, kuzeyi, doğusu ve batısı dahil olmak üzere, Rumeli ve Balkan ağızlarında da Kıpçak dili etkileri görülmektedir. Bu durumun en büyük sebebi Kıpçakların devlet kuramamaları ve çok geniş bir alana dağılımlarından kaynaklanmaktadır.

sahip metinlerin yazı dili Orta Anadolu ağızlarını temel alarak oluşmuştur. Bu özellikleri barındıran eserleri Orta Anadolu ağızlarının arkaik yazı dili unsurları olarak yorumlayabiliriz.

2. Ağız Gurubu: b- > m- değişmesi, art damak k->h- değişmesi, “gibi/ bigi” göçüşmesi, -Ip/-Up zarf-filinin çekime girmesi gibi unsurları bünyesinde barındıran metinler Azerî ağzının yazı dili olarak şekillenen şahitleridir. Bu özellikleri taşıyan eserleri yeni yeni kimliğini oluşturmaya başlayan ve o dönem ağız özelliği taşıyan Azeri ağzının arkaik şeklinin yazıya geçmiş tezahürleri olarak yorumlayabiliriz.

3. Ağız Grubu: Birincil uzun ünlüler, b- > p-, c- > ç- değişmesi, p>b, ç>c değişmesi, -k-, -k > -g-, -g değişmesi gibi özellikleri barındıran eserler daha çok Batı Anadolu, Rumeli ve bir bakıma Doğu Karadeniz ağızlarının yazı dilindeki tezahürleridir. Bu gruptaki eserlerin daha dar alan ağızlarına indirilmesi araştırmalar neticesinde verilerin artırılmasıyla mümkün olacaktır.

4. Ağız Gurubu: Dil uyumsuzluğu örneklerinin çok olduğu metinler de daha çok Doğu ve Kuzey ağızlarının etkisiyle kaleme alınmış metinler olabilir.

5. Ağız Grubu: +a/+ga yönelme hâli eki, +I/+nI belirme hâli eki, +dan/ +dın ayrılma hâli eki, turur/durur, dağı/takı, i-/er-, bol-/ol- gibi ikili şekillerin bulunduğu metinler “Karışık Dilli veya Olga-Bolga” olarak isimlendirilmiştir. Fakat bu özellikleri taşıyan metinler Oğuz Türkçesine dayalı ancak Kıpçak ve kimi yerde Doğu Türkçesi dil unsurlarıyla karışmış ve ağız tabakalaşmasına girmiş ayrı bir ağzın yazı diline dönüşmüş şeklidir. Bu dil özelliklerini taşıyan eser grubunu Oğuz temeline dayalı Kıpçak-Doğu Türkçesi ağızları etkisindeki eser grubu olarak nitelendirebiliriz. Bu ağız 13.-14. yüzyılda belli bir zaman aralığında yaşamış ve uzantıları günümüze ulaşmamış bir tarihi ağız olarak karşımıza çıkmaktadır.

6. Ağız Gurubu: ETT dönemi yazı dili olarak Anadolu’da kullanılan bir diğer ağız ise Karamanlı ağzıdır. Anadolu’da XX. yy.’ın ilk yarısına kadar yaşamış Karamanlı ağzı da vardır. XVI.-XX. yy. arasında yazılı belgeler bırakan Karamanlılar, erken devirlerde Anadolu’ya gelip Bizans’la münabetleri sonucu Hristiyanlaşan Türklerdir. Karaman Türkleri XX.

yy.ın ilk yarısında Lozan antlaşması gereğince mübadele sonucu Yunanistan'a gönderilmiştir. Bu Türkler Orta Anadolu, Karadeniz, Suriye, Balkanlar, Kırım ve Kıbrıs'ta ikamet etmekteydiler. Bu sebeple Karamanlı ağızları kendi içerisinde de farklılık göstermektedir. Dolayısıyla Karamanlı Türklerinin dili ve ağızları ayrı bir yazı konusudur. (Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Sertkaya 2004, Eyice 1975; 1977; 1980, Güngör 1984; Demiriz 1989.)

7. Ağız Grubu: Yukarıdaki ağız gruplarına göre oldukça az sayıda karşımıza çıkan ve mikro ağız özelliği taşıyan +IA ekinin yoğun bir şekilde kullanıldığı metinler vardır. Eski metinler için ayırıcı bir özellik olan bu morfolojik özellik günümüz ağızlarından hiçbirisi için -en azından bugüne kadar yapılan çalışmalar neticesinde- ayırıcı özellik değildir. Bu sebeple hangi bölge ağzına dayandığını tahmin etmek güçtür. Ancak bu özellik ETT dönemi tarihî ağızlardan en azından birinin ayırıcı özelliğini bize göstermesi bakımından oldukça ilgi çekici bir tespittir. Dönemin Orta Anadolu, Doğu ve Kuzey Anadolu, Batı Anadolu ve Rumeli ağızlarının etkisinde yazılmış örnek metinlerde +IA ekine ayırıcı bir özellik olarak rastlamıyoruz. O hâlde bu morfolojik durumun bulunduğu ağız, belki Batı Anadolu ağızları içinde arkaik unsurları bünyesinde barındıran ağız adacağı konumunda yerel ve küçük bir ağız olabilir.

8. Ağız Grubu: Yine aynı durumda eski metinler için ayırıcı bir özellik olan ancak özellik günümüz ağızlarından hiçbirisi için ayırıcı olmayan -isar/ -iser gelecek zaman eki de Osmanlı dönemi ağızları için ayırıcı bir özellik olabilir. Fakat günümüz ağızları için +IA ekinde olduğu gibi ayırıcı bir özellik değildir.

Düz ünlülü bazı eklerin sebep olduğu dudak uyumsuzluğu ise her ne kadar Doğu Anadolu illerimiz ağızlarını işaret etse de o dönem için bu, Doğu Türkçesinin etkisiyle oluşan bir özelliktir. Bu sebeple ETT eserlerinin genelinde görülen bu özellik Doğu Anadolu illeri ağızlarındaki düz ünlülü eklerle izah edilemez.

Dolayısıyla bu araştırmamızın sonucunda gerek büyük (makro) gerek küçük (mikro) boyutta Eski Türkiye Türkçesi ve Osmanlı döneminde 5 ile 8 arasında ağızın yazı dili olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bu incelemelere cönkler de dâhil edilirse ve bu bakımdan incelenirse çok daha

farklı yerel ağızların yazı dili olarak kullanıldığını görebiliriz. Bu açıdan ETT metinleri, Duman, Develi, Tezcan, Gülsevin ve Turan'ın yaptıkları gibi eski yazı imladaki farklılıkların bazı fonetik durumlara işaret olabileceğini düşünerek okunmalıdır. Karşılaşılan her farklı yazımın müstensih hatası olarak yorumlanmaması, bunları müellife veya müstensihe ait bazı ağız özelliklerini barındırabileceğini düşünerek metinlere yaklaşılması, ETT ağızları bakımından bizlere farklı ufuklar açacaktır. “Standart bir dilin oluşmadığı tarihî dönemlerde kısmen her biri bir ağız özelliği taşıyan eserlerin (ve nüshaların) bir grup oluşturacak şekilde sınıflandırılmaları belki bu tür kullanımların dikkate alınmasıyla mümkün olabilecektir” (Duman 2002).

Kaynakça

- AKSOYAK, İ. Hakkı (2005), “Gelibolulu Mustafa Âlî'nin “Dölek” Redifli Gazeli ve “Dölek” Kelimesi Üzerine”, *Millî Folklor*, S. 65, Ankara, s. 46-48.
- AKSU, Mediha (2002), *Saltuknâme'de Küçük Ünlü Uyumu*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Samsun.
- ALLEN, W. E. (1971), *A History of the Georgian People*, London.
- ARAT, R. R. (1960), “Anadolu Yazı Dilinin Tarihi İnkışafına Dair”, *V. Türk Tarih Kongresi (12-17 Nisan 1956)*, TTK Yayınları, Ankara, s. 225-232.
- ATALAY, Besim (1998), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK Yayınları, Ankara.
- AYDIN, Mehmet (2001), “Düvlek Kelimesi Üzerine Bir Not”, *İlmî Araştırmalar*, S.12, İstanbul, s. 57-61.
- (2002), *Aybastı Ağzı*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2005), “Derleme Sözlüğüne Birkaç Katkı Divânü Lügati't-Türk'le Aybastı Ağzındaki Bazı Ortak Ögeler”, *İlmî Araştırmalar*, S. 19, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, s. 17-22.
- BİLGİN, Azmi (1990), “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Karışık Dil Unsurları Taşıyan Eserler ve Dil Özellikleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 69, Aralık, s. 63-74.

- BOESCHOTEN, Hendrik (1990), "Vokalquantität in Rabghuzis Poesie", *Central Asiatic Journal* 34, (1990), s. 187-213.
- BRENDEMOEN, Bernt (1977-1979), "Labial Ünlü Uyumunun Gelişmesi Üzerine Bazı Notlar", *Türkiyat Mecmuası 1977-1979*, C. XIX, s. 223-240.
- (1996), "Osmanlı ve Çağatay Şiirinde İmâle ve Aslı Uzun Ünlüler", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992*, TDK Yay., Ank. 1996.
- BRUINSEN, Van Martin - BOESCHOTEN, Hendrik (2003), *Evliya Çelebi Diyarbakir'de*, (çev. Tansel Güney), İletişim Yayınları, İstanbul.
- BULUÇ, Saadettin (1955), "Eski Bir Türk Dili Yadigarı: Behçetü'l-Hadâik fi Mev'izeti'l-Halâik", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi VI*, İstanbul, s. 119-131.
- BURAN, Ahmet (1992), *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Üzerine Araştırmalar II. (Ağızlar)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- (1997), *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2002), "Konuşma Dili Yazı Dili İlişkileri ve Derleme Faaliyetleri", *Türkbilig*, 2002/4, Ankara, s. 97-104.
- CANPOLAT, Mustafa (1968), "Behçetü'l-Hadâ'ik'in Dili Üzerine", *TDAY-Belleten 1967*, TDK Yayınları, Ankara, s. 165-175.
- (1973), "XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri Edviye-i Müfrede", *Türkoloji Dergisi*, V. cilt, 1. sayı, DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü yayını, Ankara, s. 21-47.
- (1995), 'Ömer bin Mezîd, *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*, TDK Yayınları, Ankara.
- CARBOGNANO, C. C. Da. (1794), *Primi Principi della Grammatica Turca*, Roma.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- DANKOFF, Robert (2004), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, (çev. Semih Tezcan), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul.
- DEMİR, Necati (2001). *Ordu İli ve Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.
- DEMİR, Nurettin (1993), *Postverbien im Türkeitürkischen: Unter besonderer Berücksichtigung eines südanatolischen Dorfdialekts*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

- (1994), “Birleşik Fiiller ve Vurgu: -iver- şeklinin görevlerini tespitte vurgununun rolü”, *TDAY-Belleten 1994*, TDK Yayınları, Ankara 1996.
- (2002), “Ağız Terimi Üzerine”, (Anadolu ve Rumeli Ağızları Semineri) *Türkbilig 2002/4*, s. 105-116, Ankara.
- DEMİREL, Şener (2005), “16. Yüzyıl Divan Şairlerinden Tatavlılı Mahremî ve Şütür-nâmesi”, *Millî Folklor*, S. 65, Ankara, s. 49-66.
- DEMİRİZ, Yıldız (1989), “Karamanlıca epigrafiyasına katkı. Eskişehir’de Karamanlıca bir mezartaşı kitabesi”, *Tarih ve Toplum*, S. 66, Haziran.
- DEMİRTAŞ, Ahmet (2003), *Dürr-i Mekkûn*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Samsun.
- DEVELİ, Hayati (1995), *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, TDK Yayınları, Ankara.
- (1999), “Ağız Özellikleri Taşıyan Bir Eski Türkiye Türkçesi Metni Fatih Tefsiri”, *İlmî Araştırmalar*, S. 6, s. 63-81, İlim Yayma Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- (2002a), “Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılmasında Morfolojik Esaslar”, *Türkbilig (2002/4)*, Ankara, 117-124.
- (2002b), “Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılması”, *The Linguistic Heritage of The Seljuks, Sources for the History of the South West Turkic Linguistic Varieties, University of Mainz Institute of Oriental Studies*, 25-27 January 2002, Mainz-Almanya.
- (2004a), “Tursun Fakih Gazavâtnâmesinin Ağızbilimsel Özellikleri”, *İlmî Araştırmalar*, S. 17, Güz, Gökkubbe Yayınları, İstanbul.
- (2004b), “Kadı Burhaneddin’in Dili Azerbaycan Türkçesi midir?”, *I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni (8-10 Ekim 2003) Bildirileri*, G. Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Yayınları, Kırşehir, s. 133-143.
- (2004c), “Evliya Çelebi Seyahatnamesi Göre XVII: Yüzyıl Azerbaycan-Türkmen Ağızı”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I (20-26 Eylül 2004)*, TDK Yayınları, Ankara, s. 767-786.
- DOERFER, Gerhard 1985. *Zum Vokalismus Nichterster Silben in Altosmanischen Originaltexte*, Akademie der Wissenschaften und der

Literatur, Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission, Band XXXVII, Mainz.

DS *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. IV, TDK Yayınları, Ankara.

DUMAN, Musa (1995), *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, TDK Yayınları, Ankara.

-- (2004), “Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Bazı Metinlerdeki Dil Uyumuna Aykırı Örnekler Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I (20-26 Eylül 2004)*, TDK Yayınları, Ankara, s. 793-804.

-- 2002. “On the usage of the adverbial suffix +IA in Old Anatolian Turkish”, *Turkic Languages*, Ed. by Lars Johanson, v. 6 (2002) 1, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, p. 8-18.

ERCİLASUN, A. Bican (1983), *Kars İli Ağızları*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.

-- (2000a), “Ağız Çalışmalarına Toplu Bir Bakış”, *Türk Dili*, S. 584, TDK Yay., Ankara, s. 115-118.

-- (2000b), “Ağız Çalışmalarına Toplu Bir Bakış”, *Türkçenin Ağızları Çalıştay Bildirileri*, Haz. A. Sumru ÖZSOY, Eser E. TAYLAN, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, s. 1-3.

ERDEM, Mehmet Dursun (2001), *Asarcık Ağzı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Samsun.

-- (2003), “Anadolu Ağızlarında Görülen Birincil Ünlü Uzunlukları Üzerine”, *Journal of Turkish Studies*, Volume 27/II, Published at the Department of Near Eastern Languages and Literatures Harvard University.

-- (2007), *Müseyyeb-nâme*, Hece Yayınları, Ankara.

EREN, M. Emin (1997), *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.

ERİMER, Kayahan (1989), “Anadolu ve Rumeli Ağızları Üzerinde Bir Bibliyografya Denemesi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1970*, TDK Yay., Ankara, s. 211-236.

EYİCE, Semavi (1975), “Anadolu’da “Karamanlıca” Kitabeler (Grek harfleriyle Türkçe kitabeler)”, *Belleten*, XXXIX, S. 153, Ocak 1975, s. 25-48.

- (1977), “Rum harfleri ile Türkçe (Karamanlca) bir Nevşehir Salnâmesi (Yıllığı), İ Ü İktisat Fakültesi, Fındıkoğlu Armağanı, İstanbul, s. 77-102.
- (1980), “Anadolu’da “Karamanlca” Kitabeler (Grek harfleriyle Türkçe kitabeler)”, *Belleten*, XLIV, S. 176, Ekim, Anara, s. 683-696.
- GABAIN, A. Von (1998), *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet AKALIN), TDK Yay., Ank. 1998.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1978), *Erzurum İli Ağızları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- GÜLENSOY, Tuncer (1988), *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.
- (1993), *Doğu ve Güneydoğu Ağızları Üzerine Düşünceler*, Boğaziçi Yayınları, Ankara.
- (1999), “Ağız Araştırmalarının Bugünkü Durumu”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, TDK Yay., Ankara, s. 16-23.
- GÜLSEVİN, Gürer (2002), *Uşak İli Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.
- , BOZ, Erdoğan (2004), *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara.
- GÜNDÜZ, Ahmet (2004), “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun Durumu ve Kırşehir’e Yerleştirilen Rişvan, Okçuyan, Köçekli ve Karakeçili Aşiretleri Hakkında Bilgiler”, *I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni (8-10 Ekim 2003) Bildirileri*, G. Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Yayınları, Kırşehir, s. 237-252.
- GÜNGÖR, Harun (1984), “Karamanlca (Grek alfabeli Türkçe) bir kitâbe”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 33, Aralık, s. 95-101.
- GÜNŞEN, Ahmet (1997), *Anadolu’nun Türkleşmesi Sürecinde Türk Soy, Boy, Oymak ve Cemaâtları İle Kırşehir*, Ahi Kültürünü Araştırma ve Eğitim Vakfı Yayınları No:7, Kırşehir.
- (2000), *Kırşehir ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2004), “Kırşehir ve Yöresi Ağızlarında Yaşayan Eski/Arkaik Unsurlar”, *I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni (8-10 Ekim 2003) Bildirileri*, G. Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Yayınları, Kırşehir, s. 253-269.

- JOHANSON, Lars (1978-1979), “The Indifference Stage of Turkish Suffix Vocalism”, *TDAY-Belleten 1978-1979*, TDK Yayınları, Ankara, s. 151-156.
- (1989). “Substandard und Sprachwandel im Türkischen”, In: *Sprachlicher Substandard II. Standard und Substandard in der Sprachgeschichte und in der Grammatik (Konzepte der Sprach- und Literaturwissenschaft, 44)*, S. 83-112.
- KALAY, Emin (1998), *Edirne İli Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.
- KARAHAN, Leylâ (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yay., Ankara.
- (2000), “Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili-Ağız İlişkisi”, 25-29. 09. 2000 Çeşme 4. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı Bildirileri, Çeşme.
- KORKMAZ, Zeynep (1968), “Eski Bir Kuduri Çevirisi”, *XI. Türk Dil Kurultayı'nda Okunan Bilimsel Bildiriler*, TDK Yayınları, Ankara, s. 225-231.
- (1973), *Marzubannâme Tercümesi*, TDK Yayınları, Ankara.
- (1976), “Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar”, *TDAY-Belleten 1975-1976*, TDK Yay., Ankara, s. 143-172.
- (1987), “Anadolu Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış”, *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, I. Türk Dili, 23-28 Eylül 1985*, İÜ Yayınları, İstanbul, s. 89-109.
- (1994a), “Eski Türk Yazı Dilinden Yeni Yazı Dillerine Geçiş Devri ve Özellikleri”, *TDAY-Belleten 1991*, TDK Yayınları, Ankara, s. 55-64.
- (1994b), *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.
- (1994c), *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.
- (1995), *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, TDK Yayınları, Ankara.
- (1995a), “Batı Anadolu Ağızlarında Aslı Ünlü Uzunlukları Hakkında”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, c. II, TDK Yay., Ank. 1995.
- (1995b), “Eski Anadolu Türkçesinde Aslı Ünlü (Vokal) Uzunlukları”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, c. I, TDK Yay., Ank. 1995, s. 443-458.

- (1995b), “Eski Anadolu Türkçesinde İmlâ-Fonoloji Üzerine Notlar”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, c. I, TDK Yay., Ank. 1995, s. 491-508.
- (2004), “Emir Hidâyetullah Divanı'nın Dil Yapısı Üzerine Görüşler”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (20-26 Eylül 2004)*, TDK Yayınları, Ankara, s. 2023-2033.
- KÜLEKÇİ, Numan (2002), *Tursun Fakîh, Gazavât-ı Resulûllah*, Toker Yayınları, İstanbul.
- LEES, Robert B. (1989), “Turkish Harmony and The Phonological Description of Assimilation”, *TDAY-Belleten 1966*, Ankara.
- LİGETİ, Lajos (1942), “Türkçede Uzun Vokaller”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 7-8, 1942, s. 82-94.
- MANSUROĞLU, Mecdud (1960), “Şerhü'l-Menâr'ın Dili Hakkında”, *V. Türk Tarih Kongresi (12-17 Nisan 1956)*, TTK Yayınları, Ankara, s. 367-374.
- (1951), “Anadoluda Türk Yazı Dilinin Başlama ve Gelişmesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV/3*, Ankara, s. 215-229.
- ÖNLER, Zafer (1990), *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa), Müntehab-ı Şifâ I*, TDK Yayınları, Ankara.
- (1996), “Türkçede -LA Zarf Eki”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi Bildirileri 1992*, TDK Yayınları, Ankara, s. 9-15.
- (1999), *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa), Müntehab-ı Şifâ II*, Simurg Yayınları, İstanbul.
- ÖZKAN, Mustafa (1993), *Mahmûd bin Kâdî-i Manyâs, Gülistan Tercümesi*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2000), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- (2001), “Edirneli Nazmî ve Türkî-i Basit Hareketi”, *İlmî Araştırmalar*, İlim Yayma Cemiyeti Yayınları, İstanbul, s. 233-246.
- SAĞIR, Mukim (1995), *Erzincan ve Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.
- SERTKAYA, Osman Fikri (2004), “Grek Harfleriyle Yazılmış Anadolu Karamanlı Ağzı Metinleri Üzerine”, *Journal Of Turkish Studies*, Volume 28/II, Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University.

- SÜMER, Faruk (1972), *Oğuzlar*, Ankara.
- ŞAHİN, Hatice (2003), *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Şinasi (1974), “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde ‘olga-bolga’ Sorunu”, *TDAY-Belleten* 1973-74, TDK Yayınları, Ankara, s. 59-157.
- TEKİN, Talat (1995a), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Simurg Yay., Ank. 1995.
- , ÖLMEZ, Mehmet; CEYLAN, Emine; ÖLMEZ, Zuhâl; EKER, Süer, (1995b), *Türkmence-Türkçe Sözlük*, Simurg Yay., Ank. 1995.
- TELLİOĞLU, İbrahim (2005), “Doğu Karadeniz Bölgesinin Bugünkü Etnik Yapısına Tesir Eden Göçler”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 5, KaraM Yayınları, Çorum, s. 1-10.
- (2005), *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon.
- TEZCAN, Semih - BOESCHOTEN, Hendrik (2001), *Dede Korkut Oğuznameleri*, YKY Yayınları, İstanbul.
- (2001), *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, YKY Yayınları, İstanbul.
- TİMURTAŞ, F. Kadri (1994), *Eski Türkiye Türkçesi*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- TOGAN, A. Zeki Velidî (1981), *Umumî Türk Tarihi’ne Giriş I*, İstanbul.
- TS, *Tarama Sözlüğü*, C.III, TDK Yayınları, Ankara.
- TULUM, Mertol (1993), “-la / -le Ekine Dair”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 157-164.
- TUNA, Osman Nedim (1988), “Göktürk Yazılı Belgelerde ve Uygurcada Uzun Vokaller”, *TDAY-Belleten* 1960, TDK Yay., 213-282.
- TURAN, Zikri (1992), *Hacı Paşa (Celâleddin Hızır)*, *Teshîl - Dil Özellikleri, Metin, Söz Dizini*, 2 c., İnönü Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Tezi, Malatya 1992.
- (1993), *Eski Anadolu Türkçesi’nde Ünlü Uzunlukları*, Malatya.
- Türkçe Sözlük I* (1988), TDK Yayınları, Ankara
- VIGUIER, M. (1790), *Elémens de la langue turgue ou tables analytiques de la langue turque usuelle, avec leur développement*, Constantinople (İstanbul).

- YELTEN, Muhammet (1993), *Şirvanlı Mahmud, Kemaliye*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1992), “Doğu Anadolu Ağızlarında Zaman Kavramı Taşıyan -ip/-if Eki”, *Türkoloji Dergisi*, C. X, S. 1, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara, s. 13-20.